

CONSIDERAȚII ASUPRA GRAIULUI AROMÂNILOR FĂRȘEROȚI

NICOLAE SARAMANDU

Fărșeroții prezintă, între aromâni, probleme de cea mai mare complexitate. Ei au extensiunea spațială cea mai mare, în comparație, de exemplu, cu grămostenii sau pindenii. Pe axa nord-sud îi întâlnim pe fărșeroți de la nordul lacului Ohrid (localitățile Beala de Sus și Beala de Jos de lângă orașul Struga, R. Macedonia) până la golful Corint în Grecia, în apropiere de orașul Misolonghi (provinciile Acarnania și Etolia, fosta Vlahia Mică din sursele bizantine, Vlahia Mare fiind Tesalia); pe axa vest-est, de la mările Adriatică și Ionică la vest până la Marea Egee, la est¹. În ambele cazuri este vorba de distanțe de câteva sute de kilometri (uneori peste 300 de km) între locurile de iernat și de vărat, pe care păstorii fărșeroți le parcurgeau în trecut în două sau chiar trei săptămâni.

O altă chestiune importantă este identificarea cu exactitate, în arealul aromânesc, a așezărilor de fărșeroți, atât în locurile de vărat, cât și în locurile de iernat, ca și identificarea itinerariilor urmate de păstori. În legătură cu aceasta, trebuie menționat faptul că deplasările periodice ale fărșeroților păstori au fost influențate și afectate de evenimentele istorice din Peninsula Balcanică în ultimele două sute de ani. E vorba de apariția statelor balcanice, proces care, prin stabilirea granițelor, a afectat profund deplasările păstorilor fărșeroți între locurile de vărat și cele de iernat, aflate, la un moment dat, în țări diferite, implicând plata unor mari taxe la trecerea granițelor². Veacuri la rând – în perioada romană, apoi bizantină și, ulterior, otomană – această problemă n-a existat, păstorii aromâni deplasându-se fără opreliști.

În 1815 a luat naștere regatul sârb, care a cuprins și teritoriul actualei R. Macedonia, unde există câteva așezări de fărșeroți, dintre care unii, cei din Beala de Sus, se deplasau în zona de câmpie de la Marea Adriatică, rămasă în Imperiul Otoman. În 1823 a luat ființă statul grec, care cuprindea partea sudică din actualul teritoriu, incluzând așezările de iernat ale păstorilor fărșeroți de la Marea Ionică. În 1881 Tesalia a fost anexată la Grecia, afectând deplasările între locurile

¹ Vezi harta cu așezările aromânilor în Peninsula Balcanică la Saramandu 1988 (hartă anexată la ALAR). Vezi și Kahl 1999: 133–151 (listele cu așezările aromânești din țările balcanice, unde localitățile cu fărșeroți sunt marcate prin *R: Rămân*) și ALIA I: 14–15.

² Vezi, în acest sens, Kahl 2001.

de iernat și de vărat nu numai ale fărșeroților, ci și ale pindenilor. În sfârșit, după războaiele balcanice din anii 1912 și 1913, se fixează, cu mici modificări ulterioare, granițele actuale ale statelor balcanice, prin apariția, în 1913, a unui nou stat, Albania. Tot atunci Grecia își extindea teritoriul în actuala Macedonia grecească, ulterior, și asupra Traciei de sud (litoralul Mării Egee). Aceste modificări ale granițelor, produse de-a lungul unui secol, au afectat toate grupurile de aromâni păstori, în cea mai mare măsură, însă, pe fărșeroți, care erau mai numeroși și aveau, cum am arătat, cea mai mare extensiune în spațiu.

În legătură cu aromânii păstori, din toate grupurile, este identificarea și definirea formelor de păstorit, care caracterizează în mod diferit aceste grupuri. La aromâni există toate cele trei forme de păstorit identificate în literatura de specialitate: păstorit sub formă de *transhumanță*, de *seminomadism* și de *nomadism*³. În timp ce transhumanța înseamnă deplasarea spre zonele de iernat a turmelor, însoțite de păstori (eventual și de alte persoane), celelalte două forme de păstorit implică deplasarea, împreună cu turmele, a întregii colectivități de la munte la câmpie și invers. În cazul seminomadismului există un punct fix, o așezare stabilă, care se află în munte, în locul de vărat, ceea ce nu se întâmplă în cazul nomadismului. Păstorii nomazi nu au o așezare fixă, stabilă nici în locurile de vărat din munte nici în locurile de iernat din câmpie, ei adăpostindu-se în colibe (ar. *călive*). În timp ce transhumanța și seminomadismul se întâlnesc și la alți aromâni păstori (grămosteni, pideni), păstoritul sub formă nomadă e atestat numai la fărșeroți, alături de seminomadism (de exemplu, la fărșeroții din Macedonia grecească) și, recent, chiar de transhumanță. Situația prezentată aici, cu privire la formele de păstorit, nu trebuie generalizată. Noi i-am avut în vedere pe aromânii care au păstoritul ca ocupație de bază și care nu formează, așa cum s-ar putea crede (și, uneori, s-a crezut), majoritatea populației aromânești. Dimpotrivă, sunt numeroase așezările aromânești stabile, atestate cu veacuri în urmă (secolele XII–XIII), unele dintre ele distruse de-a lungul timpului, altele existând până astăzi în ținuturile muntoase din țările balcanice.

Aș vrea să menționez aici, pe baza cercetărilor de teren efectuate atât de mine cât și de Manuela Nevaci (specialistă în graiul fărșeroților și vorbitoare nativă de grai fărșerot), că anumite grupuri de fărșeroți din Albania, dar și din Grecia, au practicat păstoritul sub formă nomadă până prin anii '50–'60 ai secolului XX, când au fost determinați de autoritățile din cele două țări să devină sedentari. Asemenea localități, înființate în acea perioadă, sunt, de exemplu, Krystalopigi în extremitatea nord-vestică a Greciei (la granița cu Albania), originari din Themelon (lângă orașul Arta) și Andon Poçi în sudul Albaniei, originari din Kefalovrisi (fost Megidié) Grecia, la granița cu Albania, localitate pe care au părăsit-o prin 1948, după războiul civil din Grecia. Ambele localități, Krystalopigi și Andon Poçi, se află în rețeaua ALAR.

³ Cf. Vuia 1964, Beuermann 1967, Kahl 1999.

Așezările de fărșeroți din Balcani sunt atestate de timpuriu, din secolul al XIII-lea în sursele bizantine, în ceea ce privește Vlahia Mică, de care am pomenit, în extremitatea sudică a arealului aromânesc (Acarmania și Etolia)⁴, alături de Vlahia Mare (Tesalia), atestată încă din secolul al XI-lea⁵.

Prezența păstorilor vlahi (aromâni) în Balcani, în care trebuie să-i cuprindem și pe fărșeroți, este atestată neîntrerupt în secolele următoare, în relatări ample, începând cu secolul al XVII-lea, ale călătorilor străini (otomani, francezi, englezi etc.). Evident, în aceste relatări și descrieri nu se precizează care sunt fărșeroții, pe care noi îi putem identifica astăzi pe baza cunoștințelor actuale despre aromâni.

În relatările de călătorie *fărșeroții* apar, sub această denumire, după cunoștințele noastre, pentru prima dată la Gustav Weigand, în opera sa fundamentală, *Die Aromunen*, I, II, Leipzig, 1894, 1895. Lui Gustav Weigand îi datorăm cea mai amplă prezentare a ținuturilor locuite de aromâni, descrise pe baza unei călătorii care a început la 30 aprilie 1809, când tânărul romanist avea 29 de ani, și s-a încheiat, cu mici întreruperi, după mai bine de un an, la 24 mai 1890. G. Weigand îi vizitase și mai înainte pe unii aromâni, în aprilie 1887, rezultatul călătoriei fiind publicat într-o monografie consacrată graiului aromânilor din muntele Olimp, *Die Sprache der Olympo-Walachen*, Leipzig, 1888.

În *Die Aromunen* găsim informații foarte prețioase despre grupurile de aromâni, numărul lor, denumiri etc. Într-o privire de sinteză, din care rezultă că a consultat și lucrările anterioare privind ramurile aromânilor, G. Weigand îi împarte pe aromâni în două ramuri principale: *fărșeroți* și *karaguni*: „Aș fi mers prea departe și ar fi fost chiar inutil dacă i-aș fi menționat pe predecesorii mei care au scris despre împărțirea aromânilor pe neamuri. Dacă luăm în considerare întreaga masă a poporului, putem vorbi numai de două ramuri (neamuri) clar distincte, care se numesc pe sine aromâni, denumindu-se reciproc unii pe alții *karaguni* (adică cei cu sumane negre) și *fărșeroți*. Cei dântâi (cu sumane negre) formează marea masă a aromânilor și sunt negustori, meșteșugari, hangii și păstori, ceilalți, care aproape totdeauna poartă îmbrăcăminte albă, aparțin, dimpotrivă, în cea mai mare parte categoriei păstorilor. Ei sunt în parte nomazi, care își instalează în munți colibe simple în locuri convenabile și cumpără dreptul de pășunat, în timp ce karagunii au sate de vară construite din piatră și munți proprii”⁶.

Este evident că această împărțire a aromânilor în două grupuri, care nu se întemeiază și pe considerente de ordin lingvistic, e prea generală și nu poate fi luată în considerare în repartizarea dialectală a aromânei. De acest ultim aspect G. Weigand se ocupă în volumul al doilea al monografiei sale, care cuprinde o colecție de texte dialectale. Sunt, în total, 126 de texte, în versuri și în proză, unele de scurtă întindere (câteva rânduri), însumând 104 pagini. Textele sunt repartizate

⁴ Vezi Saramandu 2004: 36–37; cf. și Poçi 2009: 49 (cu informații din surse indirecte).

⁵ Cf. Murnu 1913; vezi și Saramandu 2004: 10–80 (capitolul *Romanitatea orientală, secolele al IV-lea – al XV-lea. Surse istorice*).

⁶ Weigand 1895: 274–275.

în 12 capitole, dintre care două sunt dedicate textelor fărșerotești și cuprind 17 texte în versuri, din care 11 sunt denumite ca atare (cântece fărșerotești), iar alte 6 provin din Acarnania (Grecia), unde, după toate informațiile, aromânii sunt păstori fărșeroți. Textele cuprind, în total, 8 pagini. Cele 11 texte numite de G. Weigand *fărșerotești* provin din Ohrida (8), Selia (3), din care două înregistrate în Ohrida. Cele 6 texte din Acarnania au fost culese în satele Suroveli (3), Ohtu (1), Cuciubina (1) și Cațaros (1). Din cele 10 texte în proză, cuprinzând povești, unul a fost cules în Pleasa, așezare de fărșeroți, celelalte 23 provenind din Moscopole (7), și Ohrida (16), unde, după cunoștințele actuale și chiar și după informațiile lui G. Weigand referitoare la Moscopole, există și fărșeroți. Redus ca întindere și provenind dintr-un număr mic de localități, corpusul de texte aromâne culese de G. Weigand nu-i puteau permite tânărului romanist o caracterizare a graiurilor, implicit a celui vorbit de fărșeroți, cunoștințele de dialectologie română fiind (și fiindu-i și lui G. Weigand) insuficiente în perioada în care și-a desfășurat cercetările. De altfel, în repartitia dialectală pe care o propune pentru dialectul aromân, G. Weigand nu ține seamă de datele referitoare la grupurile de aromâni, descrise chiar de el, stabilind două unități dialectale ale aromânei pe criterii geografice – *nord* și *sud*. G. Weigand consideră că această bipartiție dialectală „se întemeiază pe o diferențiere între ramuri care s-a petrecut într-o perioadă mai veche”⁷, fără să precizeze această perioadă.

Diferențele între cele două arii dialectale se stabilesc pe baza următoarelor fenomene lingvistice:

- 1) Sincopa „se produce în sud într-o măsură considerabilă”⁸. În afară de faptul că este vorba de un accident fonetic, afirmația nu corespunde realității, forme cu sincopă întâlnindu-se și în graiurile aromânești din nord. Chiar dintre formele cu sincopă date de autor, unele se întâlnesc și în nord (la grămosteni): *psân*, *mșat*, *vđiđ*, *arcăm* pentru *puțân*, *mușăt*, *fuđiđ*, *arucăm*. Ceea ce atribuie G. Weigand sudului arealului aromânesc corespunde graiului pindean, pe care însă G. Weigand nu-l identifică, nedelimitându-l ca atare. Acest fenomen al sincopei asociază graiul pindean cu cel grămostean, punându-le în opoziție cu graiurile fărșerot și grabovean, unde sincopa e mai puțin frecventă, fără a lipsi cu totul.
- 2) Reducerea diftongului *ǣ* la *e*, care se întâlnește, după G. Weigand, „nur bei einigen Farscheriotenstämmern” (numai la unele ramuri de fărșeroți)⁹, într-un cuvânt precum *épă* în loc de *ǣpă* (singurul exemplu dat de autor). În continuare, G. Weigand face unele precizări suplimentare: „În sud și în centru apar numai forme cu *ǣ*, la fărșeroți se rostește numai *e*, în timp ce în nord-est *e* și *ǣ* se folosesc amestecat”¹⁰. După cum vedem, opoziția

⁷ Weigand 1894: 346.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, 348.

¹⁰ Weigand, *op. cit.*, loc. cit.

nord-sud e deja amendată. Apoi autorul adaugă: „În ținutul cu *ea* apare forma de pronume demonstrativ *aestu*, care încă se mai aude în Clisura [= Vlahoclisura] în timp ce în întreg nordul se rostește *aistu*”¹¹. Observația nu mai este exactă, forma *aestu* întâlnindu-se la grămosteni și pindeni, *aist*¹² la fărșeroți și graboveni¹².

- 3) A treia particularitate este rostirea vocalei *i* ca *î* (*ă*) după „consoanele șuierătoare” *ț*, *Ț*, *ș*. De data aceasta, G. Weigand împarte teritoriul unde se vorbește dialectul aromân în patru zone: sud, centru, nord, Albania. Se dau, ca exemple, formele aromânești ale cuvintelor latinești *dico*, *tenet*, *sic* și *cena* redat [*coena*]. Nu înșirăm exemplele, semnalăm numai erorile. Forma *Țic*, dată pentru sud, nu există în aromână (pretutindeni este *Țac*, *Țăc*), nefiind semnalată în alte lucrări (lipsește din DDA). Tot așa, *ține*, cu *i* păstrat după *ț*, formă dată pentru sud și, parțial, centru, nu există în aromână; se spune pretutindeni *țâni* (*țâni*). De asemenea, forma *țîă*, dată pentru Albania, nu există, pretutindeni spunându-se *țină* ‘cină’ (< *cena*). G. Weigand confundă aici tratamentul vocalelor lat. *e*, *i* după dentala *t* cu tratamentul acelorasi vocale după velara *c*. Singurul exemplu care poate fi acceptat este lat. *sic*, care se rostește, după autor, fie *și* (în sud și centru), fie *șă* (în Albania), fie atât *și* cât și *șă* (în nord). Distribuția acestor forme este, însă, nu pe zone geografice, ci pe graiuri: *și* la pindeni și grămosteni, *șă* la fărșeroți și graboveni.

La aceste trei particularități privind fonetismul, G. Weigand adaugă alte trei, două referitoare la flexiunea substantivelor, respectiv a verbelor și una referitoare la lexic. Deoarece exemplele privind flexiunea pun probleme de mare complexitate, nu le vom comenta aici. Reținem ultima particularitate, care se referă la pronumele personal de pers. I sg. *eu*, care s-ar întâlni sub forma de nominativ *jeu* (*jeu*) în sud, sub forma *mine* în nord. Observația este corectă cu privire la existența în dialectul aromân a formelor de nominativ *jeu* și *mini*, dar repartiția lor nu este cea dată de G. Weigand. În anchetele noastre de teren am notat *jo* (*jo*) la pindeni și grămosteni, *mini* la fărșeroți și graboveni. E surprinzător faptul că Th. Capidan preia parțial afirmația lui G. Weigand – „În graiul românilor din nord se aude *mine*”¹³ –, când, chiar în exemplele date, apare, în Codex Dimonie, care ar ilustra graiul din nord, atât *mine* cât și *eu*, iar la Daniil și Cavalioti (tot graiul din nord) se întâlnește numai *eu* (în exemplele date de Th. Capidan).

Împotriva repartizării de către G. Weigand a graiurilor aromânei după zone geografice s-a pronunțat Per. Papahagi: „De asemenea, mă ridic în contra

¹¹ *Ibidem*.

¹² Cf. Saramandu 1972: 32–33, 175. În această lucrare, grabovenii apar sub denumirea de moscopoleni.

¹³ Capidan 1932: 408.

întrebuințării termenilor de : nord, sud, centru, de care se servește mai cu seamă Weigand, când vrea să arate locul unde se aud anumite particularități din graiul aromân; și aceasta o fac din pricină că aromânii, atât în trecut cât și în timpul de față, au fost și sunt amestecați, trăind laolaltă la nord, sud sau centru, aromâni din diferite ramuri, din deosebite *fari*, cum se zice în graiul lor. Cele mai apte numiri în această privință ar fi desemnarea lor după denumirile locale, ce obișnuiesc ei înșiși să și le dea, cum deja cu un secol înainte făcea G. Roza (cf. *Prefața de la Măestria ghiovăsirii*, Pesta 1809)¹⁴.

Am insistat asupra bipartiției dialectale propuse de G. Weigand pentru că, în ciuda criticii severe formulate de Per. Papahagi, ea a fost acceptată de cei doi lingviști cu autoritate în studiile despre dialectul aromân, Th. Capidan, în *Aromânii. Dialectul aromân* (București, 1932) și Tache Papahagi în *introducerea la Dicționarul dialectului aromân general și etimologic* ediția a doua augmentată (București, 1974). Citez din lucrarea lui Th. Capidan: „Oricât de unitar ar părea graiul aromânilor de pretutindeni, în sensul că nu există diferențieri subdialectale care să îngreuneze înțelegerea indivizilor de la o regiune la alta, totuși arată unele abateri care îl deosebesc întrucâtva de la un ținut la altul. [...] Prima diferențiere în grai, care desparte pe aromâni în două grupuri mari este aceea care deosebește pe aromânii *de nord* de aromânii *de sud*. Cei dintâi, așezați în Macedonia și centrele de miazănoapte ale Peninsulei Balcanice, vorbesc ceva deosebit de aromânii din sud, care ocupă în mase compacte tot Epirul, Tesalia și părțile nordice din vechea Grecie. Graiului din sud aparțin, vorbind după tulpini, aromânii epiroți, cu ramificații în Olimp. Graiului din nord, aromânii grămusteni, cu ramificații în Albania. De aceștia țin și aromânii din Gopeș și Moloviște”¹⁵.

Într-o formulare puțin diferită, Tache Papahagi s-a pronunțat în același sens: „Deși e u n i t a r în tot ce constituie esența lui, dialectul aromân se prezintă sub două aspecte generale: *aromâna nordică*, vorbită de aromâni din Albania, Iugoslavia și Bulgaria, și *aromâna sudică*, vorbită de aromâni din cuprinsul nordic al Greciei. Fiecare din aceste două ramuri își are varietăți subdialectale: din *aromâna nordică*, vorbită în general de fărșeroți, de grămosteni, de moscopoleni și de miuzăkeări, face parte și graiul satelor Gópeși și Muluviște (sau Mulóviște), iar din *aromâna sudică*, vorbită de aromâni din masivul Pindului – deci de o populație mai numeroasă – face parte și graiul aromânilor de la poalele estice ale Olimpului”¹⁶. Nici Th. Capidan, nici Tache Papahagi nu menționează faptul că această bipartiție dialectală fusese propusă, pentru prima dată, de G. Weigand, considerând probabil că este prea bine cunoscută și unanim acceptată de specialiștii în domeniu. Așa se explică, probabil, și faptul că nu e menționată nici opinia critică a lui Per. Papahagi, înțelegându-se că, în mod tacit, nu e acceptată. Este adevărat că, atât la Th. Capidan cât și la Tache Papahagi, apar – în comparație cu

¹⁴ Papahagi 1909: 318.

¹⁵ Capidan 1932: 193.

¹⁶ DDA: 84–85.

G. Weigand – mai multe precizări cu privire la grupurile de aromâni care s-ar încadra în fiecare din cele două unități dialectale și pe care cei doi autori le amintesc în lucrările lor. Th. Capidan, în monografia sa deja citată, menționează *tulpinile aromânilor*: aromânii din Epir și Tesalia, aromânii din Olimp, aromânii din Muloviște și Gupeși, grămustenii, fărșeroții¹⁷. Observăm că grupurile nu sunt exact aceleași la Tache Papahagi, care îi menționează, în plus, pe moscopoleni și pe miuzăkeari [= aromâni din câmpia Muzachiei, pe malul Mării Adriatice, Albania], așa cum făcuse și în lucrarea sa de mai înainte, *Aromânii. Grai, folklor, etnografie* (curs litografiat), București, 1931.

În timp ce Tache Papahagi nu ilustrează cu exemple bipartiția dialectală a aromânei (nici în cursul litografiat din 1931 nici în *introducerea* la DDA), Th. Capidan o întemeiază pe cinci particularități.

Prima particularitate e cea care apare pe primul loc la G. Weigand, *sincopa*, pe care nu o mai comentăm, critica făcută autorului german fiind valabilă și în cazul lui Th. Capidan.

A doua particularitate este „rostirea lui *e* ca *i* în poziție neaccentuată . [...] În vreme ce, însă, în graiul din nord *-e* posttonic rămâne neschimbat, la sud ele se pronunță *pretutindenii i*”¹⁸. În ciuda acestei afirmații categorice, autorul face precizarea: „În unele localități din sud *e* se păstrează”¹⁹ și dă exemple din localitățile Siracu, Nevoden, Băiasa și Samarina.

A treia particularitate: „Oclusivele surde *c, t, p* devin în regulă generală în graiul din sud sonore: *g, d, b* de câte ori sunt precedate de un sunet nazal (*n, m*): [...] *mîngare* «mâncare»”²⁰. E vorba, de fapt, de graiul pindean.

A patra particularitate: *formarea viitorului* (formele verbului auxiliar), la care adaugă formele de pers. 1, pers. 2 ind. prez. ale verbului (*sunt, ești*): „forma întâi *hiu, hii* se întrebuințează exclusiv numai în sud, după cum forma a doua *escu, ești* se aude numai la nord”, după care adaugă: „Această deosebire în întrebuințarea verbului auxiliar merge paralel cu întrebuințarea pronumelui personal de pers. 1: *eu, iô, ioy*, care sunt proprii graiului din sud, și *mine*, care se aude numai în graiul românilor din nord”²¹, particularitate semnalată și de G. Weigand (vezi *supra*, p. 6 și comentariul nostru critic).

A cincea particularitate: „Întrebuințarea pronumelui personal în locul pronumelui posesiv în encliză pe lângă un substantiv este foarte obișnuită în graiul din sud. Expresiuni ca *fătată-nă* pentru *făta noastră*, *făta-lă* pentru *făta lor* sunt foarte des întrebuințate în acest grai”²². Nici această particularitate nu corespunde realităților de pe teren.

¹⁷ Capidan, 1932: 12–20.

¹⁸ Capidan, 1932: 194.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Capidan, 1932: 195.

²¹ *Op. cit.*, loc. cit.

²² *Ibidem*.

A șasea particularitate constă în „influențele străine în fonetism și în lexic” (greacă în sud, bulgară și albaneză în nord), fără să fie ilustrată cu exemple.

La această bipartiție nord/sud, Th. Capidan adaugă și câteva „deosebiri de grai după ținuturi”²³, cu referire la: 1. graiul românilor din Olimp, 2. graiul românilor din Albania (unde preia unele particularități ale graiului fărșeroților din monografia sa, *Fărșeroții*, București, 1931), graiul muloviștenilor și gopeșenilor.

Nu este aici locul să discutăm în amănunt contribuțiile lingviștilor menționați, din perspectiva studiilor, a corpusurilor de texte dialectale aromâne, a atlaselor lingvistice publicate ulterior, printre care recentul *Atlas lingvistic al dialectului aromân* (vol. I, București, 2014). În fond, autorii menționați erau într-un fel obligați să stabilească unele diferențe între graiurile vorbite de aromâni și au făcut-o pe baza cunoștințelor lingvistice din vremea lor.

În 1906 apărea la București lucrarea *De la românii din Albania* a lui Constantin N. Burileanu, scrisă în urma unor călătorii în Albania din 1905. Despre această lucrare Th. Capidan scrie, în bibliografia comentată care însoțește monografia sa, *Fărșeroții* (1931): „Se dau cele mai bogate informațiuni asupra fărșeroților, pe baza unor călătorii (trei) făcute la fața locului”²⁴. Într-adevăr, după G. Weigand, Constantin N. Burileanu este al doilea călător la aromânii din Albania care ne oferă informații culese la fața locului. Lucrarea lui Constantin N. Burileanu e menționată de Th. Capidan și în *Aromânii* (1932), dar, autorul ei nefiind lingvist, nu i se acordă vreo importanță. Chiar nelingvist fiind, Constantin N. Burileanu are în cartea sa un capitol intitulat *Limba românilor din Albania* (p. 273–283), în care pentru prima dată se spune că în Albania se vorbește nu numai graiul fărșerot, ci și un alt grai; neștiind cum să-l denumească, îi spune n u - f ă r ș e r o t (n e - f ă r ș e r o t). Călătorind la aromânii din împrejurimile Valoniei din câmpia Muzachiei, Constantin N. Burileanu vizitează localitatea Poiani și comentează următoarele: „Ajungând în *Poiani*, comună de *graboveni*, am observat imediat că mă puteam înțelege mai bine cu grabovenii decât până aici cu fărșeroții. Această impresiune am generalizat-o mai târziu cu privire la limba tuturor românilor *nu* fărșeroți din zisa regiune”²⁵. Reținem din acest citat că aromânii din Poiani, originari din Grabova (localitate de la sudul lacului Ohrida) vorbeau altfel decât fărșeroții. Într-un alt loc, Constantin N. Burileanu dă și câteva exemple de cuvinte „prinse *a volo*”:

<i>ne-fărșerot</i>	<i>fărșerot</i>
șed	staṽ
cal, căciulă	caṽ, căciuă

Cu toate că exemplele citate, ca și altele, nu sunt concludente pentru caracterizarea graiului ne-fărșerot, observația făcută de Constantin N. Burileanu e prețioasă pentru că ne atrage atenția că în Albania se vorbește nu numai graiul fărșerot, ci și un alt grai al aromânei.

²³ Capidan 1932: 196–198.

²⁴ Capidan 1931: 4.

²⁵ Burileanu 1906: 275.

Deși corespunde realității, constatarea făcută de Constantin N. Burileanu nu a fost luată în considerare de Th. Capidan în monografia sa *Fărșeroții* (1931), întemeiată pe o călătorie de o lună efectuată în 1928 la aromânii din Albania. Chiar din relatările lui Th. Capidan rezultă că numai unii aromâni din Albania își spun *fărșeroți*, alții folosind denumiri derivate de la numele localității, de exemplu, *plesoți* (din Pleasa), *căstrănioți* (din Custreț), *jărcănioți* (din Jarcani), *uianii* (din Uianic), *culoniați* (din Colonia) etc.²⁶. Pentru Th. Capidan, toți aromânii din Albania sunt vorbitori de grai fărșerot, singura deosebire pe care învățatul aromân o face fiind „între românii de la orașe și românii păstori cu viața nomadă de la țară, cunoscuți sub numele de fărșeroți. [...] Din cercetările mele făcute în acest domeniu am ajuns la convingerea că și românii de la orașe, la origine, au fost fărșeroți”²⁷. Observația lui Th. Capidan, care poate corespunde realității, nu are în vedere, însă, deosebirile de grai între aromânii „de la țară”, care îl determinaseră pe Constantin N. Burileanu să vorbească de fărșeroți și de *nu-fărșeroți*.

Din *Atlasul* elaborat de Petru Neiescu, cu 6 localități anchetate în Albania (la care se adaugă Tirana), rezultă că numai aromânii din Corcea, Pleasa și Biliști sunt *fărșeroți*; cei din Stan Carburnara și Poian sunt *muzăcheari*, iar cei din Shqepur *caceauni*²⁸. Dificultatea de a face diferențieri în graiul aromânilor din Albania a fost relevată de Petru Neiescu în introducerea la atlas, într-o notă care vizează și monografia *Fărșeroții* a lui Th. Capidan: „Călătorul străin nu poate face distincția între diferitele grupuri de aromâni, ca fărșeroții, căstrănioții etc. Nici noi nu am putut să-i deosebim nici cu ajutorul lor, deși ei știu cu precizie despre ei și despre alții care din ce grup fac parte, fără a putea explica diferențele dintre ei. Credem că nici Th. Capidan nu a putut face această distincție, de aceea titlul lucrării sale *Fărșeroții* ..., în care s-a ocupat și de alte ramuri de aromâni, nu este cel mai potrivit”²⁹.

Și noi ne-am confruntat cu această dificultate în anchetele noastre din Albania pentru ALAR. De exemplu, în localitatea Ducasi de lângă orașul Fier, întemeiată cu peste 200 de ani în urmă, locuitorii, care își spun *utaniț*, adică originari din Uianic³⁰, „o comună părăsită de pe muntele Tomar”³¹, afirmă că provin din Moscopole. Recent s-au așezat în sat fărșeroți refugiați din Grecia (după războiul civil din această țară, care a urmat celui de al Doilea Război Mondial). În timp ce localnicii afirmă că *nu lîim fărșerót* (nu suntem fărșeroți), cei stabiliți recent spun că sunt *cupát pámăñ fărșipót* (curați [= adevărați] aromâni fărșeroți)³².

²⁶ Cf. Capidan 1931: 19.

²⁷ Capidan 1931: 117.

²⁸ Cf. Neiescu 1997: 15.

²⁹ Neiescu 1997: 41.

³⁰ ALAR I: L.

³¹ Capidan 1931: 19.

³² ALAR I: L-LI.

Cităm din introducerea la ALAR: „În cercetările noastre din Albania, am constatat că nu toți aromânii din această țară își spun fărșeroți. Fărșeroți sunt cei care au practicat păstoritul seminomad (și transhumanța) până în vremurile recente (a doua jumătate a secolului trecut) și care au o mare răspândire în Balcani, întâlnindu-se nu numai în Albania, ci și în Grecia (unde sunt numiți de greci *arvanitovláhi* ‘aromâni originari din Albania’), anume în câmpia Tesaliei (vezi *infra*, 50. Nea Zoí), în Etolia, Macedonia, Epir, ca și în R. Macedonia (vezi *supra*, 18. Nijopole)”³³. Pe aromânii din Albania care nu-și spun fărșeroți, care se află în zona Greava – Lunca – Nicea sau provin din aceste localități, „noi i-am încadrat în *graiul grabovean*”³⁴.

În *Românii nomazi* (1926), Th. Capidan prezintă în amănunt mișcările metanastatice ale păstorilor aromâni din Balcani. Urmărind cu atenție direcțiile de deplasare ale acestor aromâni între locurile de vărat (la munte) și cele de iernat (la câmpie), am constatat că românii din zona Nicea – Lunca – Greava, vorbitori ai *graiului grabovean*, nu depășeau teritoriul actualei Albanii, limitându-și zona de iernat la Câmpia Muzachiei (de la Marea Adriatică). Acești aromâni din Albania, care nu folosesc numele de fărșeroți și nu au practicat, precum fărșeroții, păstoritul sub formă nomadă într-un spațiu vast, de la Adriatică la Egee și din munții Macedoniei până la golful Corint (în Grecia), sunt vorbitori de *grai grabovean*. În felul acesta îi putem distinge pe vorbitorii de *grai fărșerot* de vorbitorii de *grai grabovean*.

În *Măiestria ghiovăsirii românești cu litere latinești, care sunt literele românilor ceale vechi*, lucrare tipărită la Buda în 1809, tânărul de 23 de ani Gheorghe Constantin Roja (1786-1847), care provenea dintr-o familie de aromâni stabilită în Austro-Ungaria, menționa următoarele graiuri ale aromânei: „vascopolitan, grabovean, gremostean, gopistan, mețovitean sau epirotean, moloviștean”³⁵. Înțelegând prin „mețovitean [< Mețovo] sau epirotean [< Epir]” *graiul pindean* și prin „vascopolitan” pe cel fărșerot [„și românii de la orașe, la origine, au fost fărșeroți”³⁶], avem în expunerea lui Roja situația exactă a graiurilor aromânei, așa cum le întâlnim și astăzi. Era punctul de vedere pe care îl împărtășea și Per. Papahagi în 1909, la o sută de ani de la publicarea lucrării lui Roja, și pe care l-am confirmat și noi în lucrările noastre din 1972, 1984, 2003, 2007 și în cercetările de teren pentru ALAR³⁷.

³³ ALAR I: XLIV.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Roja 1809: 6–7; cf. și Saramandu 2009.

³⁶ Capidan 1931: 117.

³⁷ Este punctual de vedere pe care și l-au însușit, în lucrările lor, Nistor Bardu (cf. Bardu 2004, 2007) și Manuela Nevaci (cf. Nevaci 2009, 2011). Vezi și monografiile recente despre fărșeroții din R. Macedonia, Albania și *graiul lor*: Trajanovski 1979, 1999, Marković 2007, Puçi 2009.

BIBLIOGRAFIE

- ALAR I – Nicolae Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, I, București, 2014 (editor: Manuela Nevaci).
- ALiA I – Wolfgang Dhamen, Johannes Kramer, *Aromunischer Sprachatlas. Atlasul lingvistic aromân (ALiA)*, I, Hamburg, 1985.
- Bardu 2004 – Nistor Bardu, *Limba scrierilor aromânești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Cavalioti, Daniil, Ucuta)*, Constanța, 2004.
- Bardu 2007 – Nistor Bardu, *Trăsături ale graiului moscopolean reflectate în limba scrierilor aromânești din secolul al XVIII-lea*, în SCL, LVIII, 2007, p. 17–26.
- Beurmann 1967 – Arnold Benermann, *Fornweidewirtschaft in Südosteuropa*, Braunschweig, 1967.
- Burileanu 1906 – Constantin N. Burileanu, *De la românii din Albania*, București, 1906 [citată după ediția din 2005, Craiova, Fundația Scrisul Românesc].
- Capidan 1926 – Th. Capidan, *Românii nomazi. Studiu din viața românilor din sudul Peninsulei Balcanice*, Cluj, 1926 (extras din „Dacoromania”, IV).
- Capidan 1931 – Th. Capidan, *Fărșeroții. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, București, 1931 (extras din „Dacoromania”, VI).
- Capidan 1932 – Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București, 1932.
- DDA – Tache Papahagi, *Dicționarul aromân, general și etimologic*, ediția a doua augmentată, București, 1974.
- Kahl 1999 – Thede Kahl, *Ethnizität und räumliche Verteilung der Aromunen in Südosteuropa*, Münster, 1999.
- Kahl 2001 – Thede Kahl, *Auswirkungen von neuen Grenzen auf Fernweidewirtschaft Südosteuropas*, în vol. „Raumstrukturen und Grenzen in Südosteuropa”, München, 2001, p. 245–271.
- Markovič 2007 – Marjan Markovič, *Aromanskiot i makedonskiot govor od ohridsko-struškiot region vo balkanski kontekst*, Skopje, 2007.
- Murnu 1913 – George Murnu, *Istoria românilor din Pind. Vlahia Mare (980–1258). Studiu istoric după izvoare bizantine*, București, 1913.
- Neiescu 1997 – Petru Neiescu, *Mic atlas al dialectului aromân din Albania și fosta Republică iugoslavă Macedonia*, București, 1997.
- Nevaci 2009 – Manuela Nevaci, *Euquêtes sur l'aroumain parlé aujourd'hui en Albanie*, în „Géolinguistique”, 11, 2009, p. 223–257.
- Nevaci 2011 – Manuela Nevaci, *Graiul aromânilor fărșeroți din Dobrogea*, București, 2011.
- Papahagi 1909 – Per. Papahagi, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea*, București, 1909.
- Papahagi 1931 – Tache Papahagi, *Aromânii. Grai, folklor, etnografie* (curs litografiat), București, 1931.
- Poçi 2009 – Spiridhula Poçi, *Vllehtë. Historia dhe gjuha e tyre*, Tirana, 2009.
- Roja 1809 – Gheorghe Constantin Roja, *Măestria ghiovăsirii românești cu litere latinești, care sînt literele românilor ceale vechi*, Buda, 1809.
- Saramandu 1972 – Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, București 1972.
- Saramandu 1984 – Nicolae Saramandu, *Aromâna*, în Valeriu Rusu (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984, p. 423–476.
- Saramandu 1988 – Nicolae Saramandu, *Harta graiurilor aromâne și meglenoromâne din Peninsula Balcanică*, în SCL, XXXIX, 1988, nr. 3, p. 225–245 (republicat în Nicolae Saramandu, 2003).
- Saramandu 2003 – Nicolae Saramandu, *Studii aromâne și meglenoromâne*, Constanța, 2003.
- Saramandu 2004 – Nicolae Saramandu, *Romanitatea orientală*, București, 2004.
- Saramandu 2007 – Nicolae Saramandu, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*, București, 2007.

- Saramandu 2009 – Nicolae Saramandu, *Gheorghe Constantin Roja – un precursor al dialectologiei românești*, în „Lucrările celui de-al XIII-lea Simpozion internațional de dialectologie”, I, Cluj-Napoca, 2009, p. 335–344.
- Trajanovski 1979 – Todor Trajanovski, *Vlaškite rodovi vo Struško*, Skopje, 1979.
- Trajanovski 1999 – Todor Trajanovski, *Vlaškite vo Ohrid*, Ohrid, 1999.
- Vuia 1964 – Romulus Vuia, *Tipuri de păstorit la români (sec. XIX – începutul sec. XX)*, București, 1964.
- Weigand 1894, 1895 – Gustav Weigand, *Die Aromunen. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren*, II, Leipzig, 1894; I, Leipzig, 1895.

CONSIDERATIONS ON THE FARsherOT AROMANIAN SPEECH

ABSTRACT

Aromanian is represented in the Balkans by several groups, historically established: *the Pindens, the Farsherots, the Gramostens, the Grabovens*, completed by the group from Gopeș and Muloviște (F.Y.R. Macedonia). Due to the extraordinary mobility of the transhumant Farsherots, geographical they are in Albania (the entire Aromanian population is made of the Farsherots (added by the small Grabovens' group), in Greece (Edessa area, ex-Vodena – Naussa, ex-Neaguște, in the Thessaly Plain), in F.Y.ROM (Struga area: Beala de Sus, Beala de Jos, in Ohrida area, in the small town of Crușova). Among the particularities of the Farsherot subdialect we mention the fact that its vowel system counts 6 units, and the speakers make no difference between *ă* and *î*, *rău* meaning both *rău* 'bad' and *râu* 'river'.

Institutul de Lingvistică
al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”